דפיקותיה של הנשמה

בין ר' מאיר לאלישע בן אבויה

הרב נתנאל אריה

טפיחות פרסות סוסו בקרקע החמה נשמעו מתריסות למרחוק, דמותו התנשאה מעל הרמך האציל השחור כפחם, שכתם לבן זעיר ומוצנע זרח על מצחו. שערו אסוף היה בקפידה לאחוריו, פניו החטובות היו מגולחות למשעי, בלא זכר לזקנו העבות שעיטרו עד לא מכבר. מבטו הקר סקר את הסביבה המוכרת והזרה כל כך. בודדים יכולים היו להישבע שראו קמט של התרגשות שנצבט לו בזווית עינו. הוא שרק חרישית, כמו לעצמו, מנגינה חדשה לשירו של ורגיליוס. כל אלה פילחו באחת את השקט השבַּתִּי אחר הצהרים בשכונה היהודית של טִיבֶּרְיָה. הוא חזר!

רבים עוד זוכרים את מבטי תימהון של רבי מאיר תלמידו, עת יצא אלישע בחופזה מבית הכנסת המרכזי בסיום דרשתו, משאיר אחריו את גלימת השבת. הייתה זו דרשה סוערת שנשא בעקבות מותו הטראגי של אלחנן, שעלה לקיים מצוות שילוח הקן, לבקשת אביו, במטע הדקלים על שפת הכנרת. שמותיהם של אֶפִּיקוֹר וזֶנוֹן הוזכרו הפעם שלא בהבלעה. הוא דיבר מנהמת לבו על חוסר הפשר, על שכר ועונש והשגחה פרטית, על חכמת יוון וגבורתה של רומי, על חורבן המקדש ושריפת התורה וחכמיה, על הכמיהה לגבורה ולחיים של כבוד.

צעירי העיר אינם יכולים לשכוח את אותה שבת. דמותו הגאה פסעה במרוצה, כמעט בורחת, אל פאתי העיר, כביכול מנוי וגמור עמה לעשות דבר של ממש. הרבה דובר בנפשו המיטלטלת של רבם הפָּרוּש באחרונה, אך לזאת הם לא ציפו. הם עקבו אחריו בפליאה, עיניהם קרועות בתימהון מהול בפחד נוראי. בצעדים נמרצים הוא פנה אל הבית הבודד בקצה העיר, אותו מקום שקַסדורים רומאים היו חוזרים משם מתנודדים עם שחר. הם שמעו את צחוקה השתוי מתגלגל במבוכה, בהצביעה עליו. במבט קר, נחוש ושותק הוא תלש פרי מבוסתנה המטופח, ופרס לה את חציו. לזה

היא ממש לא ציפתה, מגמגמת כלא מאמינה פלטה מפיה: אה, כנראה 'אחר' אתה.. מה שלימים דבק בו כשמו.

מאז אותו יום נעלמו עקבותיו. עכשיו הוא חזר, בשבת, רכוב על סוס. תמיד היה חידה, דרשותיו היו עמוקות, רחבות ונועזות יותר, הכל ידעו כי הספרות ההלנית אינה זרה לו, אפילו לא שיריהם ומנגינותיהם, בהם עיטר תדיר את לימודו. היה בו משהו מורכב וחמקמק, שאינך יודע אף פעם אם שלם הוא יותר או אולי להיפך.

הזקנות שהתאספו בחורשה לשיח של אחה"צ, הרימו ראשן בבעתה, ספקו כפיהם כלא מאמינות, הרימו קול יללה, ומיהרו להגיף הדלת אחריהן, מבקשות שלא לראות את פניו, ושבו לספר שוב זו לזו בחשאי את שאירע בהריונה של אמו, שהריחה מאותו המין, וכמו ארס עכנאי התפשט בה.

שעטת הסוס אל הכיכר הייתה מהירה וחדה. הנערים פסקו ממשחקם ונסו בבהלה לקולו, עיניהם תלויות באין פותר. המבוגרים שבהם זכרו היטב היאך, מלווה בקלגסים רומאים, היה נכנס בהפתעה אל בתי המדרש לרדוף את הטובים שבהם. פעמים אף היה בא ורוחו בדוחה עליו משהו, קושר עמם שיחה נפתלת בענייני אמונות ודעות, ולבסוף היה טופח לחלקם על השכם ואומר: נערים צעירים ויפים, לא חבל על זמנכם? אתה, הרי יכול אתה להצטיין בלימודי רפואה ופילוסופיה, ואתה מוכשר לעיצוב בעץ, ואתה, כן אתה, רואים עליך שאם תסגור את תלמודך תוכל להיות ספורטאי מצטיין...

ועכשיו מה? מה הוא מחפש כאן? מדוע הוא מתריס כל כך? רגליהם נשאום בריצה אל פתח בית המדרש. הרב היה בעיצומה של דרשת השבת. בלא להתחשב בקולות הרוטנים מסביב, הם נדחקו מתנשמים לאולם המלא מפה לפה, טלטלו את דש בגדו של אחד היושבים מאחור, וכמעט צעקו: הוא חזר! 'אחר', רבו של רבי מאיר!! שניים מגדולי התלמידים, הציצו מבעד לחלון, הבינו מיד את שאירע, פסעו אל הרב, ולחשו בהיסוס על אוזנו, כלא מאמינים למילים היוצאות: רבך, רכוב על סוס, בחוץ! רבי מאיר עצר את הדרשה במבוכה, חכך קמעה בדעתו, תלה עיניו בעצימה קלה, כמבקש רשות הציבור ורשות שמיים, ויצא.

התלמידים הכירו היטב את עומק הקשר שבין רבי מאיר לאלישע, קשר שגם הגרוע מכל נראה שאינו יכול להכָּהות. האמת, שדמיון רב היה בין התלמיד לרבו. גם על רוחב דעתו של רבי מאיר ומורכבותה פעמים שלא הצליחו לעמוד. תמיד היה מפתיע, אומר על טמא טהור ועל טהור טמא, ומראה פנים לכל צד, עד שאינך יודע הלכה מהי. אך דווקא בשל כך ידעו הכל שמלבדו אין עוד מי שיכול לנהל אתו

שיחה, לגלות פנים מסבירות, להבין, להאמין, לנסות... הם התגודדו מרחוק בוחנים בהתרגשות וביראה את המפגש המופלא בין השניים.

מבטיהם נפגשו. בוחנים זה את זה ברגשות מעורבים. כמו שני אוהבים, שלפתע מצאו עצמם משני צדי המתרס, הביטו זה על זה בפליאה, בכמיהה ובהתרגשות לקראת ההתגוששות הצפויה. אפילו הסוס נראה שהריח את האוויר הדחוס והחודר היום יותר מתמיד, ועמד בדריכות, מכשכש בקושי בזנבו להבריח בן כנף טורדני. זמן רב עבר מאז אותה תקופה סוערת. הרבה השתנה בהופעתו של אלישע, במבע פניו. רבי מאיר התבונן בו בעיניו החודרות, מנסה לקלף את עורו, ולראות את האור מבעד למעטה החיצוני והמנוכר, בוחן ברגישות את המנעד העדין של תנועות פניו, קולט את שפת גופו, את פשר הופעתו.

אלישע גם הוא בחן את תלמידו בדרכו. הוא נעץ בעדינות את עקביו בצלעות הרמך, שהחליק בקלילות קדימה, והישיר מבטו לפנים בלא אומר. לחלוחית אחזה בזווית עינו כשראה את רבי מאיר פוסע אחריו בטבעיות וללא היסוס, ובת שחוק של סיפוק אף עיטרה את פניו הדרוכות, עת צדו עיניו את מבטי התימהון שהחליפו ביניהם העומדים מאחור. וכך, מתרחקים מן היישוב וההמולה הבית מדרשית, פסעו שני הרֵעים, הרב ותלמידו, במין שילוב מופלא של דריכות והשלמה, שאף השמש הקיצית לא יכולה הייתה להפריע.

הוא לא נתן לשקט להימשך זמן רב, אלא פנה ישירות, כמעט בחיבה אבהית אל תלמידו הוותיק: נו מאיר, על מה דיברת היום? אני מבין שהפרעתי באמצע הדרשה, השתנו הסדרים מאז שיצאתי... רבי מאיר לא ציפה שהדלת תיפתח באופן פשוט וישיר כל כך. הוא לא היה צריך להרהר הרבה כדי לדלות את מחשבותיו, שהיו כל הזמן מצפות אך לשעת כושר שתבוא.

הוא כעכע קלות בגרונו, והזכיר פסוקים מספר איוב: 'וַה' בֵּרַךְ אֶת אַחֲרִית אִיּוֹב מֵרֵאשִׁתוֹ'. אלישע עשה עצמו שאינו נרמז, והפליט כלאחר יד: כן, והיאך פירשת זאת? רבי מאיר המשיך לשזור בעדינות את דבריו, וענה בפשטות: 'וַיֹּסֶף ה' אֶת כָּל אֲשֶׁר לְאִיּוֹב לְמִשְׁנֶה'; שכפל לו את כל נכסיו! סוף טוב הכל טוב.. אלישע לא עצר ברוחו והגיב בחדות: כך, מאיר?! 'מֵרֵאשִׁתוֹ' זו מ"ם היתרון או מ"ם הסיבה?! כלום אינך זוכר את דרשתו של ר' עקיבה רבך שדרש: 'וַה' בֵּרַךְ אֶת אַחֲרִית אִיּוֹב מֵרֵאשִׁתוֹ' - בזכות מצות ומעשים טובים שהיה בידו מראשיתו... מה שהיה הוא שיהיה! קבע אלישע בפסקנות.

רבי מאיר החריש קמעה, מהרהר בתשובתו החדה של אלישע, הגורסת כי בשורש האישיותי צפון כל העתיד. אך מצא עצמו משתעשע במחשבה, שמא דווקא סניטתו מצביעה על כך שהדברים פוגעים בדיוק בנקודה רגישה וכואבת כל כך, אולי אף במקום של ספק וחיפוש פנימי.

עוד הוא מהרהר, המשיך אלישע ושאל: ובמה דרשת עוד? רבי מאיר גמר אומר לנסות ולהבקיע את לבו ויהי מה, הוא חייב להסיט את מחשבתו המיואשת הדטרמיניסטית כמעט, וציטט פסוק דומה מספר משלי: 'טוֹב אַחֲרִית דָּבָר מֵרֵאשִׁיתוֹ' ופירש: משל לאדם שהוליד בנים בנערותו ומתו, והוליד בזקנותו ונתקיימו, עשה סחורה בצעירותו והפסיד ובזקנותו והרוויח, וכן משל לאדם שלמד תורה בנערותו ושכחה ובזקנותו וקיימה.. אכן, ישנן מהמורות בדרך, וקורה שמועדים ונופלים, אך לעולם ניתן לשקם ולבנות מחדש.

אלישע מורי ורבי האהוב, עזוב את מימיהם הרדודים של דמוֹקריטוס, אפּיקוֹר וזֶנון, אבירי הפילוסופיה הסטואית, מי כמוני מכיר תפיסה זו מבפנים, משם באתי, באו אבותיי.. חזור אל המעיין הנקי הטהור של תורת משה. 'טוֹב אַחֲרִית דָּבָר מֵרֵאשִׁיתוֹ', האדם אינו מוכרח במעשיו, וגם אינו נקרא רק לחיות במכוון לטבע אלא הרבה יותר מכך; לכוון, לשלוט ולהנהיג את עצמו, אנא חזור לעצמך!

אלישע היטיב את ישיבתו, הזדקף והישיר מבט אל תלמידו התמים הפוסע לצדו. קשה היה להבחין אם רק שחק או אף סלד מניסיונותיו להחזירו לאמונת ישראל. הוא שוב השיבו באותה מטבע קודמת והפעם בנחרצות ובתקיפות יתר: מאיר, עקיבה רבך.. אוי לאובדים ואינם נמצאים עמנו.. עקיבה רבך לא היה דורש כן, אלא 'טוב אחרית דבר מראשיתו' - בזמן שהוא טוב מראשיתו! הוי עקיבה עקיבה, גם כשהיית רועה פשוט, אדם גדול היית! אבל יש אנשים שנשמה אפלה מקננת בהם.. חבל על השחתת זמנך, מאיר!

רבי מאיר נרתע קמעה מתקיפות הדברים, מהפטליסטיות המוקצנת בהבנת דבריו של ר' עקיבה הגדול, השפיל מבטו, וכבר עברה בלבו המחשבה שלשווא הוא תולה תקווה בר' אלישע הגדול. אפשר צודקים חבריו ממנו האומרים כי 'כָּל בָּאֶיהָ לֹא יְשׁוּבוּן וְלֹא יַשִּׂיגוּ אָרְחוֹת חַיִּים'. אך במבט שני למה בעצם מתכוון אלישע? אל מה רומז הוא בדבריו?! הוא שב להתבונן בפניו החתומות, שלפתע התרככו קמעה, ואלישע, בוהה בחללו של עולם, מתוך עווית של צער, החל פורט בשצף את מסכת חייו ודרך חינוכו. על הכל הוא סיפר, על שום פרט הוא לא פסח, בכאב מהול בכעס עצור הוא האשים את סביבתו, את מחנכיו, ובעיקר את משפחתו.

הוא סיפר על המפגש של אביו נשוא הפנים עם ר' אליעזר ור' יהושע הגדולים ביום שבא בברית המילה, מפגש שהותיר בלב אביו הערכה גדולה לחוכמת התורה ובעיקר להשפעתה המעשית. באופן חריג ויוצא דופן לחלוטין הצהיר אביו חגיגית: 'רבותיי, אם כך הוא כוחה של תורה, אם נתקיים לי בן הזה, לתורה אני מפרישו!' אבל, נאנח אלישע ונשם עמוקות בכאב, אבי לא לתורה התכוון ולא לשם שמים, אלא לכבוד ומעמד, כל חיי שמעתי מהוריי רק כיוון תועלתני ופרגמאטי, אבי לעולם היה סוחר, גם באמונתו ובדרך חינוכו.. והנה באו כל צרות הדור, וטיפחו על פני. עקיבה וכל החבורה הקדושה היכן הם?! עוד זוכר אני את הזעזוע שאחז בי כשראיתי את לשונו של ר' יהודה הנחתום נסחבת בפי הכלב שותתת דם. אמור לי מאיר, זהו גורלה של הלשון של מי שהיה יגע בתורה כל ימיו, זו תורה וזו שכרה?! חבל על זמנך מאיר, חשוכה היא נשמתי..

רבי מאיר לא ידע את נפשו. מימיו לא שמע את רבו מדבר בגילוי לב ובייאוש עצמי שכזה. קשה היה לו עם ההתנצלות הקלושה המטילה את כובד האחריות על חינוכו וסביבתו. קשה היה לו שבעתיים עם המחשבה כי בעיני אלישע האמונה אמורה לספק תעודת ביטוח לחיים מוגנים ומאושרים, ולא פסגה רוחנית והעפלה לעבר חיים של מסירות נפש. הוא הרגיש שאינו מבין מה מתחולל בנבכי נפשו, אך ידע כי יש לאסוף את שברי לבו של רבו, יש לאחות את נשמתו המעמיקה והנוקבת עם נפשו השסועה והפצועה. ניצוצות של אור הוא רואה מבעד לְמַעטה השְחור, כמו הכתם הצחור על מצחו של סוסו, שבלט עתה באדמומית שנמתחה על מרבד המים הכחולים שנגלו מרחוק.

דמותו הזקופה התכווצה מעט. גילוי לבו הקל והכביד עליו כאחד, והוא המשיך לשאול על המשך הדרשה, מתוך סקרנות או אולי כדי לברוח מן העיסוק בנפשו המיוסרת. רבי מאיר ראה את עצמו קרוב יותר מתמיד אל רבו. הוא הזכיר בעדינות את הפסוק במשלי: 'לֹא יַעַרְכֶנָּה זָהָב וּזְכוֹכִית וּתְמוּרָתָהּ כְּלִי פָז', והסביר כי דברי תורה קשים להיקנות ככלי זהב, אך נוחים לאבד ככלי זכוכית. ומה כלי זהב וכלי זכוכית אם נשתברו יכול הוא להתיכן ולחזור ולעשותן כלים כמו שהיו, אף תלמיד חכם ששכח תלמודו יכול הוא לחזור וללמדו כבתחילה.

למרות השקט העדין שבו נאמרו, פילחו הדברים בלא רחם את לבו הפצוע ממילא. אלישע הרגיש שתלמידו אינו מבין, אולי אינו רוצה להבין שכבר מזמן נחצו הגשרים של חייו, ספק הוא אם קיימים הם אף עמוק בלבו פנימה. הוא הרגיש כי אינו יכול להמשיך את השיח המייסר, הביט אל תלמידו ספק בחמלה ספק בכבוד, עצר באחת את סוסו ופסק: דייך מאיר. עד כאן תחום שבת!

רבי מאיר הופתע, ותלה בו עיניו בשאלה. האם זוהי דרכו להימנע מהדיאלוג הסיזיפי וחסר התוחלת, או שמא באמת הדבר, ומהיכן יודע הוא? אלישע ששם לב לשינוי בפני תלמידו, שב לחזותו הנינוחה, והשיבו בחיוך מובלע, כי תוך כדי דיבור היה מונה את פסיעות סוסו המדודות, וכך היה מונה והולך עד אלפיים אמה. אתה רואה מאיר, יש מי שדואג לך, אולי יהיו אלו זכויותיי בעולמך...

זאת כבר לא יכול רבי מאיר לשאת. הוא חרג משלוותו ובפרץ של רגש אמר: רבי אלישע! חוכמה כה גדולה לך ואין אתה חוזר בך?! מבע פניו המשועשע משהו שב ולבש מעטה של רצינות, בהפליטו בסרקזם מריר: מאיר, איני תינוק שנשבה אפילו לא תינוק שנשבר, אינך מבין אותי. זה כבר אינו תלוי בי. הכל בי שרוף!

רבי מאיר חשש שמא הוא חוזר להאשים ולהצטדק, אך אלישע צודד עצמו מעט, מבסס את מושבו באוכפו, שב לבהות במרום, דולה מתוך מעמקי לבו את הרגשותיו ולבטיו. הוא סיפר על חודשים של חיפוש ותהייה, על נפש פצועה שלא מצאה את שבקשה בעולמה החדש, אך גם לא ראתה עניין בחזרה חסרת תוחלת אל הישן המאכזב. נשמתו המיוסרת הייתה מידי פעם לוקחת אותו למסע אל העבר, להריח שוב את ניחוחות בתי המדרש וקולות הלומדים. כמו אייל המחדד את קרניו באחרות, ביקש למצוא קורת רוח ומרגוע, בהתחככות עם הלומדים הצעירים, בוויכוחים תיאולוגיים חסרי תכלית, שעוררו בו רק בוז, זעם וכאב.

פעמים היה שם עצמו אל הרי הגליל, רק הוא וסוסו במרחבים ההרריים המבטיחים כל כך, מטיל עצמו אל המצע הירוק, מנסה לקרוע בעיניו את שמיכת התכלת העוטפת את סוד הקיום. פעם בעת ביקורו באזור יהודה, ראה המוני יהודים עוטי לבן, נזכר כי שבת ויום כיפור היום. בלא להבין למה ומדוע, הוא שעט בטירוף על סוסו אל אילִיָה קפיטולינה, ולא עצר אלא משהגיע סמוך להריסות העזובות של מה שנשאר מבית המקדש. שם, קרוב למקום קודש הקודשים, עזב את סוסו נוטף הריר ללחך את העשבייה שקדחה באבנים המטולטלות, הוריד במשיכת יד את גלימתו העליונה, נותן לרוח הקרירה של תשרי ללטוף את לבו ההולם, והיה מהלך סהרורי בין אבני הקודש המחוללות כמותו.

הוא זוכר כי ציפה למשהו בלתי מוסבר, אולי סוף סוף להרגיש משהו מחוויות העבר, הד קול עמום המסוגל שוב להתרגש, אבל כלום. ממש כלום לא עבר בי, אתה מבין מאיר! הכל עטויי לבן, כולם לבם פתוח, נושאים תפילה זכה. ואני במקום הקדוש, בזמן הקדוש, איני רואה דבר. אני אבוד לחלוטין, הכל בי שחור, יותר גרוע מסוסי בו לפחות כתם לבן במצחו, אמר בהסיטו את רעמתו, וידו הקשוחה רוטטת. היה שלום

מאיר, חזור לתלמידיך, אמר קצרות, טפח בחוזקה על צדי הרמך השחור, ושולי גלימתו התבדרו אל השקיעה שבאופק.

רבי מאיר נשאר על עומדו עוד זמן רב לאחר מכן, הלום מהמפגש הבלתי צפוי והטעון כל כך. מנסה לגשש בחשיכה בין נתיבי נפשו המתייסרת של רבו, מה ביקש, מה בעצם רצה לומר. דמותו הגאה, החטובה והמתנשאת, כה מנוגדת למרירות נפשו, לרטט ידיו, לעצב העמוק הניבט מעיניו התכולות החולמות.

דייך מאיר. עד כאן תחום שבת! הוא פסק.. זה לא רק הכישרון הפנומנלי, היכולת לנהל שיחה מעמיקה ועמוסת רגשות, ובמקביל להישאר בשליטה מנוכרת, עד כדי לספור את פסיעות סוסו, לתרגמן לאַמות, ולחשב את סוף תחום שבת. זה הרבה יותר מכך, אפילו ממש הפוך. זה להיות עטוף בחטא, להתריס בו לעיני כל, ובמסתרי הנפש לספור את החטאים: אחת, אחת ושתיים, אחת ושלוש..

זה ממש מטריף את הדעת, הוא חושב לעצמו, ומחשבותיו נושאות אותו אל רבו וסוסו ביום הכיפורים בקודש הקודשים. מדוע דווקא כך, מדוע שם?! והיום בכיכר השבת, בשעת הדרשה... מה חיפשת? כלום אינך מבין כי דווקא אכזבתך, דווקא כאב ההצצה אל שֶחור לבך המנוכר, מוצא אותך מחובר מתמיד, דווקא מה שנראה לך כרצון להתריס ולהשיב מלחמה, מבטא יותר כי לא עזבת אותנו כלל ועיקר. ממש לא!

ההרהורים לא הרפו, אך לאט לאט, כמו גלימת הלילה הכהה שנתמתחה לה לאיטה, מצביעה מבלי משים על זוהר המאורות, שהחלו מקשטים את כיפת השמיים, נדמה היה לו כי באמת לא טעה ברבו. אינספור פעמים, בוויכוחים הרבים אודותיו, דימהו לספר תורה שמצילים אותו בשבת מן הדליקה ביחד עם תיקו. כן ר' אלישע עדיין ספר תורה מהלך אתה, עטוף במעטה שחור. לא, לא לחינם באת אלי, מגלה פניך שלא כהלכה. חייך שאפדה אותך, פדיון שבויים אקיים בך, שבויה היא נשמתך. כך היה מוצא את עצמו והרהוריו עמו כצל קודר, כרוח רודף.

פעמים משטה היא הרוח באדם. תולש הוא ומקצץ בנטיעות, כאומר לכל: ראו, תָלוש אני. הולך ותולש, תלוש ומסופק עד השורש! חושב הוא לקצור קציר חומר שעורים, והנה קצרו ימיו וכחומר קצור מוטל הוא. באו ואמרו לו לרבי מאיר: רבך חולה. הלך ר' מאיר ומצאו שבאה שעתו. שקט ומכונס בחיוכו המריר קיבל את פניו.

רבי מאיר לא ידע את נפשו מצער, וכמו יונה פצועה הטיל עצמו מול שערי לבו של רבו. בעיניים דומעות זעק בלחישה: מורי האהוב, נשמה גדולה אשר מצאה קינה בכף

הקלע, האין אתה חוזר בך?? אלישע כמעט לא יכול היה להביט בפני תלמידו, ובקושי יצאו מפיו המילים: ואם אחזור, אתקבל?! כך אמר, ומרירות אינסופית השתקפה מעיניו העמוקות, שכיסוי שקוף של דמעות עטף אותן בעצב שנחנק וקפא.

רבי מאיר הלום ורועד, העצים את עיניו של רבו, פרש עליו טליתו בכאב, עינו בוכייה ולבו רועד כמו שמח, והיה מהלך ברחובות ומספר לכל מי שחפץ לשמוע: דומה שמתוך תשובה נפטר רבי! מתוך תשובה נפטר רבי! 'לִינִי הַלַּיְלָה' נשמה טהורה ומיוסרת, 'לִינִי הַלַּיְלָה' - ליני בעולם הזה שדומה ללילה, 'וְהָיָה בַבֹּקֶר' - זה העולם הבא שכולו בוקר. 'אִם יִגְאָלֵךְ טוֹב יִגְאָל' - זה הקב"ה שהוא טוב, 'וְאִם לֹא יַחְפֹּץ לְגָאֳלֵךְ וּגְאַלְתִּיךְ אָנֹכִי חַי ה'.

הסיפור: עפ"י תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה פ"ב ה"א בהשלמת פרטים מתלמוד בבלי במסכת חגיגה דף טו. **הביקור בקדש הקדשים:** הרב דסלר, מכתב מאליהו ח"ה עמ' 220, וח"ד עמ' 289; של"ה הקדוש על מסכת ראש השנה ובשער האותיות; ר' צדוק בתקנת השבין אות יב. **דמותו של ר' מאיר:** מסכת עירובין דף יג, ב; מדרש רבה בראשית, כ, יב.

*הרב **נתנאל אריה**, ר"מ בישיבת הגולן*